

Lausunto

31.01.2025

Asia: VN/32825/2024

Hallituksen esitys eduskunnalle opetus- ja kulttuuriministeriön hallinnonalan virastouudistusta koskevaksi lainsäädännöksi

Lausunnonantajan lausunto

Voitte kirjoittaa lausuntonne alla olevaan tekstikenttään

Tiivistelmä lausunnon keskeisistä esityksistä:

- Tarvitaan aikaisä, jotta uudistuksessa pystytään järjestämään tarvittavat kuulemiset sekä välttämään nykyisen esityksen mukanaan tuomat riskit.
- On varmistettava, että taiteen edistämiseen ja tukitoimintaan varatut resurssit eivät uudistuksen myötä pienene. Taiteilijoiden toimeentuloedellytysten edistämisen tulisi jatkossakin olla uuden viraston lakiin kirjattu tehtävä.
- Alueellisen toiminnan, vertaisarvioinnin, taiteen autonomian ja uuden viraston alaisen päätöksenteon riippumattomuuden turvaaminen on kirjattava selkeästi lakiin uuden viraston toimintaa ohjaaviksi tavoitteiksi.
- Asiantuntijapaneelien käyttö on kirjattava lakiin luonnosta velvoittavammaksi.
- Valintaprosessin avoimuudesta, valintakriteereistä ja jääviyden kriteereistä sekä käytännöistä tarvitaan selkeämmät kirjaukset sekä taide- ja kulttuurineuvoston että asiantuntijapaneelien osalta.
- Lakiin on syytä kirjata, että taide- ja kulttuurineuvostossa tulee aina olla edustettuna myös taiteen tekemisen asiantuntemusta.
- Keskeisimmille taiteilijajärjestöille on annettava mahdollisuus nimetä suoraan tietty määrä henkilöitä asiantuntijapankkiin.
- On syytä harkita edes joidenkin nyt poistuvaksi esitettyjen toimikuntien säilyttämistä. Avoimuutta, demokraattisuutta ja moninaisuutta edistäisi myös osittain tai kokonaan taide- ja kulttuurialan järjestöjen edustajista koottava neuvottelukunta.

- Tuemme saavutettavuuskirjasto Celian esitystä, että sen asema itsenäisenä toimintayksikkönä lisätään lakiin.

Esitetty virastouudistus koostuu kahdesta keskeisestä uudistuksesta: virastojen yhdistämisistä sekä näiden virastojen toimintaa ohjaavan lainsäädännön sisällöllisestä uudistamisesta. Tämä lausunto keskittyy näistä uudistuksista jälkimmäiseen, sillä toteutuessaan lakiuudistus olisi merkittävä suunnanmuutos suomalaiseen taide- ja kulttuuripolitiikkaan.

Tämä kahden uudistuksen kokonaisuus on mittakaavaltaan laaja ja koskettaa paitsi satoja virastojen työntekijöitä, myös tuhansia taiteen ja kulttuurin ammattilaisia ympäri Suomen. Tähän nähden aikataulu on varsin nopea. Esityksessä ei ole myöskään arvioitu riittävästi uudistusten vaikutuksia suomalaiseen taidekenttään etenkin yhdenvertaisuuden tai alueellisuuden kannalta. Opetus- ja kulttuuriministeriö ei ole myöskään järjestänyt riittäviä kuulemisia, jotka toteutuessaan tukisivat vaikutusten arviointia ja uudistusten hiomista mahdollisimman toimiviksi. Siksi vähintään aikalisä on tarpeen onnistuneiden uudistusten toteuttamiseksi.

Virastojen yhdistäminen saattaa oikein toteutettuna tuoda mukanaan toiminnallisia hyötyjä, mutta tämä ei ole automaatio, vaan edellyttää määrätietoista ja pitkäjänteistä toiminnan kehittämistä. Tähän kehittämistyöhön kannattaa ottaa mukaan koko taiteen ja kulttuurin kenttä sekä sen tuntevat alan järjestöt ja muut asiantuntijat. Avoimeksi jää, että voitaisiinko tällaista kehittämistä tehdä tuloksellisesti myös ilman näin laajaa yhdistämistä.

Etenkin Taiken ja Kavin yhdistämisen kohdalla on kyseenalaista, että mitä tosiasiallisia synergioita näiden kahden varsin erilaisen viraston välillä on. Ensiksi mainittu keskittyy taiteen ja kulttuurin tulevaisuuden turvaamiseen ja toinen taas arkistojen ja kulttuuriperinnön vaalimiseen. Nämä tehtävät ovat luonteeltaan varsin erilaiset ja edellyttävät erityyppistä osaamista, jolloin on epäselvää mitä toiminnallisia tai edes taloudellisia hyötyjä yhdistämisellä voidaan saavuttaa.

Virastouudistuksella tähdätään osaltaan toiminnan tehostumiseen ja kustannussäästöihin. Samalla on kuitenkin varmistettava, että säästöt eivät osu taiteen edistämistoimintaan. Mahdollisen tehostumisen mukanaan tuoma hyöty on syytä ohjata taiteen edistämiseen. Virastouudistuksessa tulee asettaa tavoitteeksi, että taiteen edistämiseen ja tukitoimintaan varatut resurssit eivät reaalisesti pienene vaan päinvastoin, varsinaiseen edistämistoimintaan olisi käytettävissä aiempaan enemmän resursseja.

Esityksen merkittävimmät ongelmat ovat kuitenkin uudistuksen toisessa osassa, eli lainsäädännön merkittävässä sisällöllisissä muutoksissa. Ensinnäkin uudistuksen myötä lainsäädäntö olisi huomattavasti laveampaa ja vähemmän velvoittavaa nyt perustettavaa kulttuurivirastoa kohtaan. Esimerkiksi lain kirjaukset alueellisen toiminnan, vertaisarvioinnin sekä taiteen autonomian turvaamisesta ovat varsin puutteelliset tai puuttuvat monilta osin kokonaan, kun esitystä vertaa nykyiseen lainsäädäntöön. Huolena on, että tällöin nämä keskeiset tavoitteet menettäisivät lain tuoman suojan.

Huomionarvoista on, että esitettyjä virasto- ja lakiuudistuksia ollaan toteuttamassa tilanteessa, jossa tieteen ja taiteen vapaus on globaalisti uhattuna. Vallanpitäjät ovat puuttuneet jopa yksittäisiin rahoituspäätöksiin ja kansallisten taidelaitosten johtajien valintoihin niin maailmalla kuin useissa Euroopan maissa. Myös Suomessa on kuultu lukuisia eri puolueiden poliitikkojen puheenvuoroja, jotka viittaavat tällaisiin pyrkimyksiin.

Suomi ei ole saari. Meillä tilanne on jo valmiiksi hauras historiallisten kulttuurileikkausten myötä. Aiempaa heikompi järjestökenttä ei pysty toimimaan yhtä vahvana demokratian ja autonomian tukipilarina kuin aiemmin.

Esitetty virastouudistus onkin syytä käyttää rakenteiden ja lain tuoman suojan vahvistamiseen niin, että perustuslailla säädetty taiteen vapaus ja autonomia toteutuu jatkossa Suomessa myös käytännössä. Valitettavasti esitys sisältää lukuisia muutoksia, jotka toimivat päinvastoin ja

pikemminkin heikentävät paitsi taiteen vapauden myös demokraattisten rakenteiden, moninaisuuden ja yhdenvertaisuuden turvaa.

Jatkossa olisi viraston päätettävissä, että toteuttaako se alueellisuutta lainkaan tai ainakaan riittävän monipuolisella tavalla. Käytännössä monet ratkaisevista valinnoista tekisi viraston johtaja, joka päättää mm. viraston työjärjestyksestä. Tämä tekee päätöksenteon rakenteesta erittäin hauraan ja alttiin sekä virheille että painostukselle ja poliittiselle ohjaukselle, mikäli istuva hallitus päättäisi käyttää kaikki mahdollisuutensa vaikuttaa kulttuuriviraston johtajan valintaan ja toimintaan sekä sitä kautta viraston tekemiin päätöksiin.

Poliitikkojen valtaa korostaa entisestään, että viraston rahoitus on lopulta täysin riippuvainen poliittisista päätöksistä. Näin on myös nykyisin, mutta taloudellinen valta yhdistettynä viranhaltijoille kasaantuvaan valtaan on yhdistelmänä erityisen hauras.

Toinen keskeinen uudistus on apurahahakemusten käsittelyn siirtäminen asiantuntijapankista kutsuttavien henkilöiden tehtäväksi nykyisten taidetoimikuntien sijaan. Kansallinen taide- ja kulttuurineuvosto päättäisi sekä hakemuksia arvioimaan kutsuttavista henkilöistä että apurahoista. Neuvoston käsiteltäväksi tulisi jatkossa kuitenkin niin paljon hakemuksia, että käytännössä sen olisi mahdotonta perehtyä huolella edes murto-osaan kaikista hakemuksista. Käytännössä päätöksenteko tapahtuisi siis voimakkaasti asiantuntijoiden tekemän valmistelutyön varassa. Myös asiantuntijaelimenä toimimisen tehtävä siirtyisi kokonaan taide- ja kulttuurineuvostolle aiemman hajautetun mallin sijaan. Huolena on, ettei tämä monijäseniset taidetoimikunnat korvaava ja valtaa taide- ja kulttuurineuvostolle kasaava järjestelmä ei ole yhtä avoin, läpinäkyvä, demokraattinen ja moninainen kuin aiempi järjestelmä.

Taide- ja kulttuurineuvoston nimittäisi opetus- ja kulttuuriministeriö, mikä altistaa riittävien palomuurien puuttuessa neuvoston poliittiselle ohjaukselle. Pahimman skenaarion toteutuessa neuvosto valitsisi asiantuntijapaneelit, päättäisi apurahoista ja toimisi asiantuntijaelimenä poliittisen painostuksen ja ohjauksen alaisena. Jotta tällainen skenaario ei pääsisi toteutumaan, tarvitaan

riittävät rakenteet ja vahva lainsäädäntö yhdenvertaisten ja taiteen moninaisuutta sekä vapautta edistävien päätösten turvaamiseksi.

Esitystä onkin syytä korjata niin, että ensinnäkin asiantuntijapaneelien käyttö kirjataan luonnosta velvoittavammaksi. Lisäksi tarvitaan kirjaukset, jotka varmistavat taide- ja kulttuurineuvoston nimittämisen prosessin avoimuuden ja turvaavat riittävät palomuurit suoran poliittisen ohjauksen estämiseksi. Esitys vaatii korjauksia myös moniäänisyyden ja demokratian toteutumisen varmistamiseksi. Taideneuvostossa tulee aina olla edustettuna myös taiteen tekemisen asiantuntemusta.

Esityksessä jää epäselväksi, miten noin 200 – 250 asiantuntijasta koostuvasta poolista valitaan asiantuntijat kulloisenkin haun vertaisarviointia suorittavaan asiantuntijapaneeliin ja millä perusteilla edellä mainittu valinta tehdään. Miten paneelien riittävä ammattitaito ja osaaminen taataan? Mitkä ovat jääviyden kriteerit? Nämä keskeiset, taiteenalasta riippumattomat kriteerit tulisi olla kirjattuna riittävän selkeästi mieluiten lainsäädännön tasolla, kun taas tarkemmat kriteerit voidaan linjata joustavammin ja tapauskohtaisemmin.

Ehdotamme, että kunkin taidealan keskeisimmät taiteilijajärjestöt voisivat suoraan nimetä tietyn määrän henkilöitä asiantuntijapankkiin. Jokaisen arviointipaneelin henkilöistä vähintään puolet valittaisiin niiden ihmisten joukosta, joita keskeisimmät taiteilijajärjestöt ovat asiantuntijapankkiin nimenneet.

On syytä harkita edes joidenkin nyt poistuvaksi esitettyjen toimikuntien säilyttämistä taide- ja kulttuurineuvoston sekä jatkuvasti vaihtuvien asiantuntijapaneelien tukena. Toinen keino avoimuuden ja demokraattisuuden vahvistamiseksi olisi perustaa osittain tai kokonaan taide- ja kulttuurialan järjestöjen edustajista koottava neuvottelukunta, joka seuraisi niin uuden viraston kuin erityisesti neuvoston toimintaa ja toimisi päätöksentekoa tukevana asiantuntijaelimenä. Neuvottelukunnassa voisi olla muitakin jäseniä kuin järjestöjen edustajia, mikäli tämän katsotaan olevan tarpeen laaja-alaisen asiantuntemuksen takaamiseksi.

Neuvoston ja viraston johdon tulisi vähintäänkin kuulla tällaista neuvottelukuntaa keskeisiä strategisia päätöksiä kuten viraston työjärjestystä, taide- ja kulttuuripolitiikkaa sekä apurahakriteereitä koskevassa päätöksenteossa.

Tuemme saavutettavuuskirjasto Celian esitystä, että sen asema itsenäisenä toimintayksikkönä lisätään lakiin. Vammaisten kulttuuriset oikeudet on turvattava.

Lisäksi toteamme, että taiteilijoiden toimeentuloedellytysten edistämisen tulisi jatkossakin olla uuden viraston lakiin kirjattu tehtävä.

Suomela Iiris
Säveltäjäin Tekijänoikeustoimisto Teosto ry